

1929 KRİZİ SONRASINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İKTİSAT POLİTİKASI ARAYIŞLARI: İKTİSADİ DEVLETÇİLİK¹

Yrd. Doç. Dr. Serpil KAHRAMAN AKDOĞU *

ÖZ

1929 Dünya Kriziyle birlikte o döneme kadar kabul gören liberal iktisat anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır. Kriz nedeniyle birçok ülkede ekonomi politikaları köklü değişimlere uğramıştır. Bu bağlamda Türkiye’de ise, planlı ekonomiye dayanan “iktisadi devletçilik” anlayışının 1929-1939 yılları arasında yoğun bir biçimde uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Türkiye’ye özgü bir sistem olan söz konusu iktisat politikalarıyla ülke ekonomisinin kriz sürecinde dahi büyüme oranlarını arttırması konunun önemini ortaya koymaktadır. Çalışmanın amacı, iktisadi devletçiliğe ilişkin görüşleri, iktisadi devletçi politikaların oluşumuna yön veren olayları ve söz konusu politikalara ilişkin uygulamalar ile sonuçlarını içeren bir literatür taraması ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Devletçilik, Büyük Buhran, İktisat Politikaları.

Jel Sınıflandırması: F52, N12, E61.

THE SEARCH FOR ALTERNATIVE ECONOMIC POLICIES IN TURKEY IN POST 1929 GREAT DEPRESSION

ABSTRACT

After the 1929 Great Depression, the long accepted liberal economic policies began to be questioned. The Crisis gave rise to radical changes in the economic policies of different countries. Meanwhile, inspired by planned economies, Turkey attempted to carry out “etatist” economic policies intensively between 1929 and 1939. The fact that the Turkish economy expanded even during the years of Crisis, mainly due to these economic policies peculiar to Turkey, signifies the magnitude of research topic. The study, thus aims to bring into light the views leading to the implementation of the statist economic policies in Turkey as well as the the enforcement of these policies and the outcome thereof.

Key Words: *Étatism, Great Depression, Economic Policy.*

Jel Classification: F52, N12, E61.

¹ Bu çalışma, yazarın “1929-1939 İktisadi Devletçilik ve Sanayileşme Politikaları” başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. (Bkz. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi A.B.D., Danışman: Prof.Dr.Tevfik Güran).

* Yaşar Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, serpil.kahraman@yasar.edu.tr

1. GİRİŞ

20. yüzyıla gelindiğinde ülkeler arasında gelişmişlik seviyeleri arasındaki uçurum büyük boyutlara ulaşarak “merkez ülke” ve “çevre ülke” ayrımı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye dünya ekonomi sistemi içinde, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D) gibi merkez ülke olarak tabir ettiğimiz ülkelerin, hammadde ve tarımsal ürün ihtiyacını karşılayan bir çevre ülke konumundaydı. Ülke, yabancı sermayenin açık pazarı durumunda olup, yerli sanayinin son derece geri olduğu tarıma dayalı bir yapı arz etmekteydi.

I. Dünya Savaşı, dünya ekonomik sistemini sarsarak uzun yıllar devam eden ekonomik dengesizlikleri ve krizleri beraberinde getirmiştir. 1929 yılı sonbaharında ABD’de ortaya çıkarak etkileri II. Dünya Savaşı’na kadar süren kriz, kimi iktisatçılar tarafından dünya ekonomisinin şu ana dek karşı karşıya kaldığı en büyük kriz olarak nitelendirilmektedir. Savaş sonrasında dünya ekonomilerinin ve finansal piyasaların henüz eklemleme sürecinde olduğu bir dönemde krizin derinliğinin ve yayılma etkisinin bu denli yüksek oluşu 1929 yılında yaşanan buhranı farklı bir noktaya taşımaktadır.

1929 Dünya Krizinin iki önemli etkisi olan, özel teşebbüse olan güveninin sarsılması ve tarımsal ürün fiyatlarında gözlenen hızlı düşüş, liberal politikaları sarsarak devletleri önlemler almaya itmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ekonominin öncü sektörleri ticaret ve bankacılık iken, 1929 sonrasında ticaretin yerini sanayi almıştır. 1930’lu yıllara gelindiğinde ise özel girişimcilikte de gelişme sağlanmış ve devlet, ekonomide kendini göstermeye başlamıştır. 1933-1939 döneminde sanayi ve buna bağlı olarak, bankacılık ve ulaşım sektörlerinde önemli gelişmeler sağlanabilmiştir.

Krizle birlikte, o zamana dek hakim olan liberal politikaların yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Liberal iktisat savunucusu ülkeler dahi artık devletçi politikalara ağırlık verilmesi gerektiğini savunmaya başlamışlardır. Liberal politikaların uygulandığı Türkiye ekonomisinin de, dışa bağımlılık derecesinde krizden etkilenmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Cumhuriyet Türkiye’sinde iktisadi devletçilik hem Osmanlı’dan devralınan yapı hem de kriz sürecinden kaynaklanan dış şartlar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Krize karşı ekonomi politikaları belirlenirken öncelikle 1929 Krizinin ülkeye yansımalarının Dünya Krizine bağımlı olarak mı, yoksa kendi içinde bağımsız bir olgu olarak mı ortaya çıktığı tartışılmıştır. Bununla birlikte mevcut durumu ülkenin batı kontrolünden çıkması için bir fırsat olarak değerlendiren görüşlerin de dile getirildiği görülmektedir.

Atatürk, ülkede uygulanacak iktisat politikalarının belirlenmesi için, Ziya Gökalp başkanlığında bir kurul oluşturmuştur. Kurul kararları, liberalizm ve sosyalizmin unsurlarını taşıyan ve milletin menfaatlerinin esas alındığı bir sistem olarak iktisadi devletçi politikaların temellerini oluşturmaktadır. Devletçi politikalar, kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu olarak, kapitalizmin gelişiminde etkili olmuştur. Devletçilik kavramı, kimi zaman liberalizmin karşıtı olarak, devlet işletmeciliğini de zorunlu

kılan müdahaleci bir iktisat politikası anlamında kullanılmıştır. Her ne kadar devlet, iktisadi faaliyetlerde bulunacak olsa da özel sektör yatırımlarını teşvik etmeye devam etmiştir. Atatürk, iktisadi devletçiliği, planlı sanayileşme stratejilerine dayanan ve tamamen Türkiye ekonomisinin yapısına göre şekillenen, ülkeye özgü bir sistem olarak tanımlamaktadır.

Çalışmada cumhuriyetin ilk yıllarından kriz sürecine dek uygulanan iktisat politikaları, devletçi politikalara geçiş süreci, beşer yıllık sanayi planları çerçevesinde söz konusu politikalara ilişkin uygulamalar ile “iktisadi devletçilik” kavramı üzerine görüşler ele alınacaktır. Ayrıca konuya ilişkin kısa bir literatür taramasına da yer verilecektir.

2. İKTİSADİ DEVLETÇİLİK ÜZERİNE LİTERATÜR

Türkiye’ye özgü bir sistem olan “iktisadi devletçilik” üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla bu dönemde uygulanan birinci ve ikinci sanayi planları çerçevesinde olduğu görülmektedir. İktisadi devletçilik üzerine görüşleri içeren çalışmaların ise daha sınırlı kaldığı görülmektedir. İktisadi devletçilik kavramı ilk olarak 1932-1935 yılları arasında yayınlanmış olan Kadro Dergisi’nde, Kadro Hareketi olarak nitelendirilen görüşlerin esasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda dergi, konuya ilişkin ilk literatür olarak adlandırılabilir.

Aktan (1998), cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti’nden devralınan ekonomik durumdan yola çıkarak devletçi politikaların doğuşunu açıklamaktadır. Çalışmada devletçiliğe geçiş dönemi, devletçi politikalara ilişkin uygulamalara yer verilerek, özellikle devletçilik kavramının anlamına vurgu yapılmaktadır. Atatürk’e göre ne liberal ne de sosyalist bir sistem olan devletçi politikalar sayesinde milli sanayinin oluşumu yolunda önemli adımlar atıldığı belirtilmektedir. Devletçi politikaların yoğun olarak uygulandığı 1933-1938 döneminde %8.1 oranında büyüme sağlanmış, dış ticaret açığı ise dış ticaret fazlasına dönüşmüştür.

Altıparmak (2002) ise, devletçi politikaların mevcut ekonomik koşulların bir gereği olduğunu belirtmekte olup, devletçi politikalara geçiş nedenleri, kapsamı ve uygulanmasını incelemektedir. Ayrıca devletçiliğe ilişkin görüşlere de yer verilen çalışmanın sonuçları sanayileşme yolunda özel sektörün etkisini belirtmekte olup, bu bağlamda kamu sektörü ve özel sektörün tamamlayıcı rol oynadığına vurgu yapmaktadır.

Osmanlı Devleti’nden devralınan ekonomik durum çerçevesinde devletçiliği getiren nedenleri ortaya koyan çalışma ise Coşkun (2003) tarafından yapılmıştır. Coşkun (2003) çalışmasında, tarım ve sanayi sektöründeki gelişmeler ile ulaşım ağının oluşturulması için yapılan yatırımlar veriler ışığında ortaya koymaktadır. Ayrıca 1. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde devletleştirmelere değinilmektedir.

Mutlu (2007) çalışmasında ise, iktisadi devletçilik üzerine görüş ve tartışmalara ağırlık vermiştir. Bu bağlamda, Kadro Dergisi’nin savunucusu olduğu radikal iktisadi devletçilik ve liberal iktisadi devletçilik ile CHP devletçiliği şeklinde ayrıma tutarak incelemiştir. Söz konusu görüş

ayrılıklarının aslında doğu-batı veya emperyalist-sömürülen anlayışından doğduğuna işaret ettiği çalışmasında, iktisadi devletçiliğin CHP tarafından şekillendirildiğini belirtmiştir.

Vural (2008), konuya farklı bir açıdan incelemiş, kamu maliyesini ele aldığı çalışmasında Atatürk dönemini 1923-1929 liberal politikaların, 1930-1938 karma ekonomi politikalarının uygulandığı dönem olarak ikiye ayırmıştır. Dönemin bütçe politikalarının incelendiği çalışmada özellikle sanayinin teşviki, aşar vergisinin kaldırılmasının tarım sektörüne etkileri ve TL'nin korunması üzerinde durulmaktadır.

Yılmaz (2008), iktisadi devletçiliğin örgütsel yapılanışını incelediği çalışmasında, 1930-1934 dönemini planlı-devletçilik ve 1934 yılı sonrasını ise piyasacı-devletçilik olarak nitelendirmektedir. Yılmaz, devletçiliğin 1929 Krizi öncesinde de uygulandığını belirterek, planlı bir uygulamaya geçildiğinden 1934 yılına kadar olan dönemi planlı-devletçilik olarak tanımlamaktadır. Piyasacı-devletçilik modelinin ise, Sümerbank'ın idaresinde şekillendiğini, bankanın sermayesinin yarısını özel sektöre kredi vermekle yükümlü olması zorunluluğundan “piyasacı” olduğunu vurgulamaktadır.

Konuya ilişkin, Akgül Yılmaz (2009)'ın 1923-1938 dönemi maliye politikalarını incelediği çalışması ise, vergilere ilişkin yasal düzenlemeler ile bütçe gelir ve gider verilerine dayanmaktadır. Akgül Yılmaz, özellikle ücretli kesim üzerindeki vergi yüküne dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda alt yapısı cumhuriyet döneminde atılan vergi sisteminin, hali hazırda vergide adalet değil, etkinlik ilkesine dayandığı vurgulanmaktadır.

3. 1929 KRİZİ ÖNCESİ İKTİSAT POLİTİKALARI

Ülkelerin İktisat politikaları belirlenirken yalnızca o ülkenin iç dinamikleri ve makroekonomik yapısı değil aynı zamanda dünya ekonomileriyle eklemlenme süreci de belirleyici rol oynamaktadır. Bu doğrultuda Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat politikaları belirlenirken Osmanlı'dan devralınan yapı da göz önünde bulundurularak hareket edildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ekonomisi, tarım ürünleri ile hammadde ihraç eden ve buna karşın mamul mal ithal eden, yabancı sermayeye açık bir yapı teşkil ediyordu. Ancak Osmanlı Devleti merkezi otoritenin güçlü oluşu sayesinde benzer özellikler taşıyan dönemin diğer devletlerinden farklı olarak, hiçbir zaman Avrupa ülkelerinin resmi ya da gayri resmi sömürgesi haline gelmemiştir (Pamuk, 1999:197).

Atatürk yönetiminde ülkenin hammadde ihraç ve mamul mal ithal eden konumdan çıkması gerektiğini 1921 yılında, dönemin Maliye Bakanı Ferit Bey'in şu sözleri yansıtmaktadır:

“bize en lazım şey ... fabrika, gine fabrika(dır) ... Türkiye çalışıyor ürettiyor, fakat ürünlerinden başkaları faydalanıyor. ...alın teri dökerek ürettiğimiz iptidai maddeleri ... yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar ... Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü bin ikiyüz kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz.” (Tezel, 1994, s.146).

Lozan Antlaşması maddeleri gereğince 1929 yılına kadar sınai ithalata kota konulamayacak oluşu milli sanayinin gelişmesi yönünde önemli bir engel teşkil etmekteydi. Cumhuriyet Türkiye’inde milli sanayi yok denecek kadar az olmakla beraber, mevcut tesis ve işletmeler ile altyapı yatırımlarının önemli bir bölümü yabancıların elindeydi. Bu dönemde özel teşebbüs gerek liberal politikalar, gerekse teşvik tedbirleri ile desteklense de önemli bir gelişme kaydedilememiştir. 1930 yılına kadar Osmanlı Devleti’nden intikal etmiş bulunan teknolojik altyapı ve sanayi tesislerine kayda değer bir ilave yapılamadığı da görülmektedir. Cumhuriyet hükümeti, modern teknolojilerin kullanıldığı sanayileşmeye dayalı kalkınma modeli çerçevesinde, iktisat politikaları belirlemeyi esas almıştır.

1923-1931 yılları, özel teşebbüs üzerinde devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulması itibarıyla liberal dönem olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu dönemde Teşvik-i Sanayi Kanunu, ihale ve sözleşmeler ile eşit rekabet şartlarını bazı sermaye çevrelerinin lehine ortadan kaldıran müdahalelerde bulunduğu düşünülürse salt bir liberalizm olarak nitelendirmek doğru olmaz. Devlet yönlendirici ve teşvik edici politikalarla ekonomiye müdahalelerde bulunmuş, millileştirme faaliyetleri de yine bu dönemde başlamıştır. Ayrıca tuz, şeker, kibrit gibi maddelerin üretim ve ithalatını tekeline almıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, uygulanan liberal politikalar ve teşvik edici tedbirlere rağmen sanayi beklenen ölçüde gelişme gösterememiştir (Acar, 1991:29).

Tablo.1. 1927 Yılı Sanayi Sayımı Sonuçları

Sanayi Kolları	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı	Gayri Safi Üretim Değeri (1000 TL)
Maden çıkarma sanayi	556	18.932	12.380
Tarım sanayi	28.439	110.480	281.605
Dokuma sanayi	9.353	48.025	76.366
Ağaç sanayi	7.896	24.264	15.161
Kağıt ve karton sanayi	348	2.792	4.238
Metal sanayi	17.752	33.866	14.444
Bina ve inşaat sanayi	2.877	12.345	3.816
Kimya sanayi	697	3.107	17.244
Elektrik sanayi	106	1.805	122
Çeşitli sanayi	221	1.239	7.364
TOPLAM	65.245	256.855	432.740

Kaynak: Acar, Y. (1991). Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa. Uludağ Üniversitesi Basımevi, s. 33.

Tablo1.’de belirtildiği üzere 1927 yılında yapılan sanayi sayımı da mevcut durumu ortaya koymaktadır. Söz konusu sayım, ev dışında üretim yapan esnaf ve zanaatkarlar ile diğer bütün işyerlerini kapsamaktadır. Verilere göre toplam işyeri sayısı 65.245 ve işçi sayısı ise, 256.855 olarak tespit edilmiş olup, işyeri başına en fazla 4 işçi düşmektedir. Sayım sonuçları, mevcut işletmelerin daha çok küçük ölçekli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Cumhuriyetin kuruluşundan devletçi

politikalara dek geçen sürede sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğunun özel teşebbüs tarafından kurulmuştur. Kalkınma yolunda özel teşebbüse ayrı bir önem verilmiş olsa da, özel sermayenin yetersizliği nedeniyle istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. İktisadi devletçi yıllarda ise özel sektör ve kamu sektörü tamamlayıcı rol oynadığı görülmektedir.

Savaş sonrası ekonomik durum, dış borçlar, Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik yapı ve tasarrufları yatırıma yönlendirecek bir bankacılık sisteminin gelişmemiş olması 1929 krizinin patlak vermesiyle birlikte sanayi gelişme ve kalkınmayı engellemiştir. Krize kadar geçen süreçte, gerek liberal politikalar gerekse teşvik tedbirleri ile özel teşebbüs desteklense de sermaye, tasarruf ve teknik bilginin yeterli olmayışı nedeniyle başarı sağlanamamıştır. İstenen sonuç alınamadığı gibi, devletin de sanayi alanında atılım yapamadığı görülmektedir. 1923-1931 döneminde, izlenen iktisat politikasını oluşturan başlıca esaslar İzmir İktisat Kongresi, Teşvik-i Sanayi Kanunu, Milli Türk Ticaret Birliği ile yeni kurulmakta olan İş Bankası, Sümerbank, Sanayi ve Maadin Bankası gibi milli bankalardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında kalkınmanın ancak sanayileşme ile sağlanabileceği görüşü dönemin iktisat politikalarına hakim olmuştur.

4. İKTİSADİ DEVLETÇİLİK'İN DOĞUŞU

Devletçilik kavramı ve devlet iktisadiyatı anlayışı ilk olarak İttihad ve Terakki döneminde ortaya çıkmıştır (Toprak, 2003:11). Cumhuriyetin kuruluş yıllarında hükümet, mevcut şartların bir gereği olarak kalkınmanın ancak hızlı bir sanayileşmeyle sağlanabileceği ve tarımın da bu gelişmeyi destekleyici rol oynaması gerektiğini ifade etmiştir. Osmanlı'dan devralınan olumsuz ekonomik durum, devleti ekonomiye müdahale etmeye zorlamış ve devletçilik ilkesi ilk kez 1924 Anayasası'nda yerini almıştır. Devletçilik yıllarında, devletin temel sanayileri kendisi kurarak işletmesi ve bu bağlamda gereken sermaye birikimi, teknik altyapı ve eleman ihtiyacının karşılanması görevini üzerine alması görüşü esas alınmıştır. Ayrıca baş mimarı Mahmut Esad (Bozkurt) olan ve 17.Şubat.1923 Tarihinde toplanarak, 4 Mart.1923 tarihinde sona ermiş olan İzmir İktisat Kongresi, aynı zamanda iktisadi devletçi politikaların da temelini teşkil etmektedir. Atatürk, kongre açılışında söz konusu iktisadi politikası ihtiyacını şu sözlerle ifade etmektedir:

“ Yeni Türkiye'mizi lâyük olduğu kuvvete yükseltebilmek için birinci derecede ve en çok ekonomimize önem vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir ekonomi devrinden başka bir şey değildir. Milli egemenlik, ekonomik egemenlikle kuvvetlenmektedir. Yeni devletimiz yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları, ekonomi programından çıkmalıdır.” (Serin,1987:255).

Milli mücadelenin ilk yıllarında, savaş sonrasında muhtemel iktisat politikasını belirleme çabalarından öte, mevcut iktisadi durum ve sorunlarla ilgili olarak tezler ve ilkeler ortaya atılmıştır. 1926-1927 yıllarında dünya ekonomisinde hızlı bir gelişme gözlenmiş, kriz 1929 yılının sonbaharında beklenmeyen bir dönemde ortaya çıkmıştır. Etkileri 1932 yılına kadar artarak devam eden krize karşı,

alınan önlem ve uygulanan politikaların çoğu etkili olamamıştır. Geleneksel iktisat politikalarıyla çözüm arayışlarının başarılı olamaması ülkeleri daha çok siyasal niteliği ağır basan önlemler almaya itmiştir. Bu durumun sonucu olarak özellikle 1933 yılından sonra, birçok ülkede rejim değişikliklerinin olduğu görülmektedir.

Kriz sonrası, devletin öncülüğünde sanayiye dayalı ekonomi modeli benimsenmiştir. Devletçilik, Cumhuriyet Türkiye'sinde kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu olarak, kapitalizmin gelişiminde etkili olmuştur. Devletçilik kavramı, kimi zaman liberalizmin karşıtı olarak, devlet işletmeciliğini de zorunlu kılan müdahaleci bir iktisat politikası anlamında kullanılmıştır. Her ne kadar devlet, iktisadi faaliyetlerde bulunacak olsa da özel sektör yatırımlarını teşvik etmeye devam etmiştir.

Yabancı sermaye ve dış borçlanmaların olumsuz etkileri nedeniyle milli tasarrufa dayanan, kapalı bir gelişme modeline yönelinerek, 1929 yılında “İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” kurulmuştur (Boratav, 1982: 67). Bu yıllarda gelişen devletçilik olgusu, içinde bulunulan ekonomik durumun sonucu ortaya çıkmış olup, liberal ekonomi anlayışına tepki olarak nitelendirilmemelidir (Aloba, İlkin 1973: 6). Planlamalara dayanan bir kalkınma modeli olarak devletçilik ilkesi ile devletin, pazar ekonomisine geçiş sürecinde öncü ve destekleyici rol oynaması gerekliliği esas alınmıştır. Bu sayede krizin etkileri, diğer ülkelere oranla görece olarak hafif atlatılmış olsa da önemli politika değişikliklerine sebep olmuş ve devletçi politikaları beraberinde getirmiştir.

5. İKTİSADİ DEVLETÇİLİK ÜZERİNE GÖRÜŞLER

Devletçi politikaların anlamıyla ilgili oldukça farklı görüşler söz konusudur. Kimi iktisatçılar devletçiliği, kapitalizme karşı bir tepki veya devlet sosyalizmin aşırı bir ifadesi olarak nitelendirmişlerdir. Devletçiliği bir sistem olarak yorumlayanlar, kapitalizm ve sosyalizmin özelliklerini taşıyan, bağımsızlığa yeni kavuşmuş ülkelerin ilk etapta uygulamaya koyacakları bir sistem olduğunu belirtirler. Devletçiliği bir iktisat politikası olarak yorumlayanlar ise, liberalizme alternatif bir politika olarak görürler. Kalkınma iktisatçıları da, sanayileşme yolunda gelişmekte olan ülkelerin ekonomiye müdahalesinin gerekliliğini belirtmişlerdir. Atatürk devletçilik ilkesini ülke ihtiyaçlarından doğan bir sistem olduğunu vurgulayarak şöyle tanımlamaktadır;

“Fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almaktır” (İnan, 1972:15).

Lozan hükümlerinin kalkması ile devletin ekonomik etkinliğinin artması, özel sermaye birikiminin yetersizliği ve millilikle bağdaşmayan yapısı, o döneme kadar yürütülen liberal politikaların sonunu hazırlamıştır. Bu duruma krizin etkileri de eklenince devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz hale gelmiştir. İsmet İnönü, liberal görüşlere karşı 12,Şubat,1929'da yerli malları haftasının açılışı dolayısıyla söylemiş olduğu nutkunda, devletin, iktisadi hayata müdahalesini

arttırmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Devletçilik kavramını resmi anlamda ilk kez, 30 Temmuz, 1930 tarihinde İsmet İnönü, Sivas nutkunda dile getirmiştir. İnönü, liberalizmi memleketin güç anlayacağı bir şey olarak yorumlayarak “*Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz*” ifadesini kullanmıştır (Boratav, 1987:51-57).

Atatürk’ün 1930 yılı Kasım ayında başlayan yurt gezisinin de devletçiliğe yönelmede önemli bir rolü vardır. Zira Atatürk, yurt gezisi boyunca ekonomik sorunlardan bunalan köylü ve esnafla karşı karşıya kalmıştır. Gezi esnasında görülen tablo, iç faktörler ve ülkenin mevcut yapısı ile birlikte sanayileşme için girişimci sınıfın olmaması, dolayısıyla da bu görevin devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini ortaya koymaktaydı (Seyidoğlu, 1982: 9-10). Ülke ekonomisinin içinde bulunduğu durum iktisat politikasında radikal değişimin zorunlu olduğunu göstermekteydi. Devletçiliğin habercisi olarak, 1930 yılı içinde bazı dış ekonomik kontrollere başvurulmuş ve yine aynı yıl içinde devletçilik bir ilke olarak benimsenmiştir. 1931 yılı Ocak ayında, Mustafa Kemal İzmir’de, “*Fırkamızın takip ettiği program ... iktisadi noktai nazardan devletçidir ...*” sözleriyle ilk kez Halk Fırkası programının bir unsuru olarak devletçiliğe işaret etmiş ve biçimsel anlamda da devletçilik, fırka programına girmiştir (Boratav, 1982: 59). 1933 yılında, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın programına aldığı devletçilik ilkesine göre, ülke çıkarları doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesi ile iktisadi faaliyetlerde bulunabileceği belirtilmekteydi (Yaşa, 1980: 82). 1933 yılı, parti programında devletçilik şöyle ifade edilmektedir:

“Ferdî mesai ve faaliyet esas tutulmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği sahalarda (bilhassa iktisadi sahada) devleti fiilen alâkadar etmek.” (Yaşa, 1980:183).

1935 yılında, Cumhuriyet Halk Fırkası programında, devletçilik yeniden tanımlanarak, kamu düzeninin gerektirdiği hallerde özel sektörün denetlenebileceği belirtilmiştir. 1937’de ise, devletçilik ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti’nin temel özelliklerinden biri olduğunun kabul edildiği görülmektedir (Tezel, 1994:243-244). Atatürk devletçiliğinin esaslarını belirlerken, devlet tekeli gerektiren yatırımlar ve devletin öncülük ederek gerçekleştireceği yatırımlar hariç iktisadi devlet teşebbüslerinin özel teşebbüse devredilebileceğinin altını çizmiştir. İktisadi Devlet Teşebbüslerine ilişkin kanunda devletin yatırım yapacağı alanların aynı zamanda özel teşebbüse de açık olduğu ifade edilmiştir.

Devletçilik üzerine görüşler daha ziyade liberalizm-devletçilik tartışmaları çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Serbest Fırka’nın kuruluşu ile başlayacak olan, liberalizm devletçilik tartışmalarından önce, “Tütün İnhisarı Kanunu¹” görüşülürken de devlet müdahaleciliğinin sınırları üzerinde durulmuştur. (Boratav, 1974:76). Aslında 1929-1930 yıllarında, henüz devletçilik terimi kullanılmadan da tekeller ve demiryollarının yapımı gibi konular, devlet müdahalesine ilişkin ilk

¹Kanun; tütün fiyatlarının fazla düşmesi halinde çiftçi lehine ancak tüccar aleyhine; fiyatları korumak amacıyla destekleme alımı yapılması gibi hükümleri içermektedir.

görüşleri de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte iktisadi devletçilik anlayışı da kendi içinde radikal devletçilik ve liberal devletçilik olarak tartışılmaya başlanmıştır.

1930 yılında, Mustafa Kemal'in direktifleriyle kurulan Serbest Fırka, ilk olarak iktisadi alanda muhalif görüşlerini öne sürmüştür. Serbest Fırka'nın kuruluşu ile başlayan ilk liberalizm-devletçilik tartışmalarında krizin etkilerine karşı devletçi politikaların benimsenmesinin kimi çevreler tarafından tepkiyle karşılandığı görülmektedir. Meclis kanalıyla durumu çözme yoluna giden Atatürk, devletçi politikaları benimsemeyen Fethi Bey'i Serbest Fırka'nın başına getirdi (Halıcı, 2004:431). Böylece liberal olarak nitelendirilen muhalefet ile birlikte, ilk defa devletçilik görüşü bir hükümet siyaseti olarak tanımlanmış ve savunulmuş oluyordu.

İnönü'nün liderliğini yaptığı devletçilik ilkesine ilişkin tartışmalar, önceleri Serbest Fırka ve Fethi Okyar daha sonra ise Celal Bayar'ın öncülüğünü yaptığı liberal iktisadi politikalar doğrultusunda gelişmiştir. Liberalizm-Devletçilik çerçevesinde gündeme gelen tartışmalarda daha çok Fethi Bey ve Mahmut Esat'ın karşı karşıya geldiği görülmektedir. Fethi Bey, yatırımlara ağırlık verilip, borç ödemelerinin ertelenmesinin ülkenin mali güvenilirliğini sarstığını belirterek devletçi ekonomiye karşı eleştirilerini dile getirmiştir (Halıcı, 2004:432-434). İnönü, devletçilik kavramını özel birikimi tamamlayan bir politika olarak tanımlamaktadır. Celal Bayar ise devletçiliğin bu işlevini şu sözlerle ifade etmektedir;

“Almanya’da ... Büyük Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsillere mal etmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi ... Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir ... Bizim devletçiliğimiz ... ferdin teşebbüsünü destekleyen ... bir devletçiliktir.” (Tezel, 1994:246-247).

1932-1934 yılları arasında yayınlanan Kadro Dergisi², dönemin tahlilini yapmak ve resmi devletçi görüşleri etkilemek adına en sistematik tezleri yansıtmaktadır (Tezel, 1994:246). Kadro Dergisi'nde devletçilik, marksizme dayanan ve kapitalist ya da sosyalist olmayan üçüncü bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır. İsmet İnönü de dergide “Devletçilik” başlıklı makalesinde, devletçiliğin yalnızca iktisadi değil aynı zamanda dönemin siyasi politikalarını da ifade eden bir kavram ve amaç olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda, Kadrocuların³ görüşlerinin hükümetin devletçilik anlayışı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Derginin, 1932 yılı Şubat sayısında Vedat Nedim Tör, Türkiye'nin iktisat politikasının “yeni” ve “orijinal” olması gerektiğini vurgulamakta ve “iktisat devleti” kavramını kullanmaktadır. Tör, liberal iktisat anlayışının dünya buhranına çözüm olamayacağını da belirtmiştir. Ayrıca, Almanya ve Rusya örneklerinden yola çıkarak kimi zaman “şuurlu” ifadesini kullandığı planlı

² 1932-1934 yılları arasında, toplam 35 sayı yayınlanan aylık, politik dergi.

³ Kadrocular olarak da isimlendirilen Kadro Dergisi'nin kurucuları ve yazarları; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Mehmet Şevki Yazman, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin.

sanayileşmenin gereğini vurgulamaktadır (Tör, 1932). Ancak Kadrocuların devletçilik anlayışı, Sovyetler Birliği'nin devletçilik anlayışından farklıdır. İsmail Hüsrev Tökin'e (1932) göre devletçilik, sosyalist devletçilikte olduğu gibi belli bir sınıfa temsil eden devletçilik değil, toplumun tüm kesimlerini kapsayan “milliyetçi devletçilik”tir. Bir diğer Kadrocu, Şevket Süreyya Aydemir de “Plan” makalesinde (1932), milletin menfaatini amaçlayan milliyetçi devletçilik anlayışını şu sözlerle ifade etmektedir.

“.....On dokuzuncu asır Avrupası için tamamen meçhul olan ve o asırın şartlarile hakikaten kabili telif olmıyan, tesahüp ve idare edici bir iktisat faktörü halinde yeni Türk cemiyetinin seyrini istikametlendirecektir....Tekniğin müterakki bulunduğu memleketlerde bazan bir ihtilâli, bazan katastroflarla müterafik bir bünye istihalesini ifade eden plânlı cemiyet mefhumu, bir millî kurtuluş hareketi yaşıyan Türk cemiyetinde tezatsız ve mücadelesiz bir cemiyet doğuşunun, mes'ut bir kurtuluşun ifadesidir.....” (Tökin, 1932).

İktisadi devletçilik liberalizme karşı bir politikadır ancak ne liberalizme ne de sosyalizme alternatif bir politika şeklinde görüşler yaygındır. Bu doğrultuda 1920'li yılların liberal görüşünde olduğu gibi “kamu çıkarı ve kişi çıkarı çatışır” ifadesinin aksine devletçilikte, daima kamu çıkarı tercih edilir ve özel sektör de bu bağlamda teşvik edilir görüşü benimsenmiştir.

6. İKTİSADİ DEVLETÇİ POLİTİKALARA İLİŞKİN UYGULAMALAR

1932 yılı Temmuz ayında Meclise sunulan ve devlete iktisadi konularda müdahale yetkisi veren sekiz kanun devletçi iktisat politikalarının başlangıcı kabul edilmektedir (Boratav, 1982:119). İktisadi devletçi politikaların, diğer sektörlerden ziyade sanayileşmeye yönelik olarak uygulandığı görülmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü uzmanlarına göre devletçi politikalar uygulamada dört döneme ayrılmaktadır. Söz konusu ayrıma göre;

- 1932 müdahaleci kanunların birbiri ardına kabul edildiği, devletin ekonomide kendini göstermeye başladığı dönem,
- 1932-1934 özel kesimi teşvik edici tedbirlerin alındığı dönem,
- 1935-1937 planlı ekonomi modeli olarak devletçiliğin uygulandığı dönem,
- 1937-1938 devletçiliğin önemini yitirmeye başladığı dönemdir (Türkdoğan, 1981:466).

İktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınmanın özel ve yabancı sermayeyi desteklemekle olamayacağı görülmüştür. Krizi izleyen yıllarda öncelikle iktisadi politika araçları, sanayileşme hamlesinin gerçekleştirilmesi yönünde düzenlemeye tabi tutulmuştur. Ayrıca devletin bizzat kendi sanayisini kurması ve ekonomik hayatın diğer alanlarında da kontrolünü arttırmasına karar verilmiştir. Gümrük tarifelerinin kısıtlayıcı etkilerinin ortadan kalkmasıyla da yerli sanayinin korunması ve gelişimi yönünde dış ticaret politikaları benimsenmiştir. Bu doğrultuda gereken sermaye birikimini sağlamak ve sermayenin yatırıma dönüştürülebilmesi için milli bankaların kurulmasına ağırlık verilmiştir.

Yatırımların finansmanında iç kaynaklarla beraber dış kaynaklara da başvurulmuştur. Sovyetler Birliği'nden alınan sanayi kredisi, sanayileşme hamlesini başlatmayı sağlayan ilk fondur.

Tablo 2: Bankacılık Sisteminde Yabancı, Özel Türk ve Devlet Bankalarının Payı

Yıllar	Toplam Mevduat Payları (%)			Toplam kredi payları (%)		
	Yabancı bankalar	Türk bankaları	Devlet bankaları	Yabancı bankalar	Türk bankaları	Devlet bankaları
1924	78	12	10	53	5	42
1924-1929	57	20	23	47	15	39
1930-1934	30	27	43	32	23	45
1935-1938	22	35	43	25	26	49

Kaynak: Tezel, S.Y. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, 3.bsk., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.124.

Tablo.2'de görüldüğü üzere iktisadi devletçi yıllarda, özel Türk ve devlet bankalarının, bankalar sistemi içinde toplam kredi ve mevduat paylarını arttırdıkları görülmektedir. 1930-1932 yılları arasında da ticaret hacmindeki daralmaya rağmen Türk bankalarının sermayelerini sanayiye yatırımları sayesinde kar oranlarında artış sağlanmıştır. Buna karşın, yabancı bankaların zararları artmış ve yerlerini yerli sermayeyle kurulan bankalara bırakmışlardır (Tekeli, İlkin, 1977:56,222). Milli bankaların kurulmasından sonra yerel bankalara ağırlık verilmesi düşünülse de, 1929 Krizi ve devletçi politikalar yatırım ağırlıklı kamu bankalarına yönelmeyi gerekli kılmıştır. İktisadi devletçilik, 1939'a kadar İş Bankası'nın yönetimi altında yürütülmüştür. Bu yıllarda bankacılık sisteminin iktisadi devletçi politikaların uygulanmasında önemli rol oynadığı görülmektedir.

Atatürk, bankacılık sisteminde olduğu gibi her türlü yabancı devlet imtiyazını kaldırarak ekonomik bağımsızlığın elde edilmesini sağlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda devletleştirme ve millileştirmelere öncelik vermiştir. Demiryollarının millileştirilmesi, ilk devletçi uygulamalar olarak kabul edilmektedir. Mali bakımdan yeterli olunmadığından borçlanma yoluyla finanse edilmeye çalışılan millileştirme faaliyetleri 1933 yılından itibaren yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde çoğu İngiliz ve Fransızlara ait olmak üzere, en fazla demiryolları, limanlar ile elektrik, havagazı, su, telefon hizmetleri gibi belediye hizmetlerini içeren stratejik alanlarda millileştirmeler yoğunlaşmıştır (Acar, 1991:38).

Tablo 3: 1929-1939 Makroekonomik Göstergeler

Makroekonomik Göstergeler	1923-1929	1930-1932	1933-1939
Milli Gelir Büyüme Hızı (%)	10.9	1.5	9.1
Milli Gelir / Sanayi Oranı (%)	11.4	13.6	16.9

Makroekonomik Göstergeler	1923-1929	1930-1932	1933-1939
Milli Gelir/ Yatırım Oranı (%)	9.1	9.7	10.7
Milli Gelir /İthalat Oranı (%)	14.5	8.9	6.6
Dış Ticaret Dengesi (milyon T.L.)	-56.6	6.6	12.4

Kaynak: Boratav, K. (1982). Türkiye’de Devletçilik, Ankara: Savaş Yayınevi.

Tablo 3.’de 1929-1939 dönemine ilişkin makroekonomik göstergeler yer almaktadır. Görüldüğü üzere milli gelir içinde sanayinin payı ve yatırımın payında artış kaydedilmiştir. Ayrıca milli gelir içinde ithalatın payının da azaldığı görülmektedir. Her ne kadar milli gelir büyüme hızı 1929 Krizi’nin ve devletçi politikaların ilk yılları olan 1930-1932’de düşmüşse de devletçiliğin yoğun olarak uygulandığı 1933-1939 yılları arasında yükselmiştir. Tabloda dikkat çekici bir diğer gösterge 1923-1929’da -56.6 milyon TL olan dış ticaret açığının, devletçi yıllarda sırasıyla 6.6 milyon TL ve 12.4 milyon TL olarak fazlaya dönüşmüş olmasıdır. 1933-1939 döneminde yapılan yatırımlar henüz tamamlanmadığından ve dolayısıyla da henüz üretime katılmadığından 1936 yılına kadar üretim yılda %2.75 oranında artmıştır (Yaşa, 1980:185). Söz konusu temel makroekonomik göstergeler uygulanan politikaların başarısını yansıtmaktadır.

Tablo 4: Türkiye’de Sanayi Sektörü Katma Değeri (1929-1939)

YILLAR	İMALAT		TOPLAM	
	MADENCİLİK	SANAYİİ	ENERJİ	SANAYİ
1929	37,8	443,7	11,8	493,3
1930	38,8	501,4	14,2	554,4
1931	41,3	579,4	15,3	636,0
1932	45,5	683,7	16,1	745,3
1933	45,2	819,9	17,3	882,4
1934	56,2	929,0	19,6	1004,2
1935	59,8	921,7	19,1	1000,6
1936	58,9	889,6	19,5	968,0
1937	64,5	976,7	21,6	1062,8
1938	70,6	1141,4	24,1	1236,1
1939	71,6	1342,9	26,3	1440,8

Kaynak: Yaşa, M. (1980), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Akbank Kültür Yayını, s.183-186’dan yararlanılarak oluşturulmuştur (1948 yılı üretici fiyatlarıyla).

1932-1939 yıllarının iktisat politikası olan devletçilik, 1939'dan sonra resmi iktisat politikası olmaktan çıkmıştır. 1940-1945 savaş ekonomisi uygulamalarının gereği politikalar uygulanmıştır. 1940-1945 yılları, devletçilik uygulamalarının artık ortadan kalktığı ve özel birikimin hızlandığı bir dönemi temsil eder. Zira devlet kontrol ve müdahalelerini arttırmadan savaş ekonomisinin gereklerini yerine getirmek mümkün olmayacaktır. 1946-1950 yılları ise bir iktisat politikası olarak devletçiliğin artık ömrünü tamamladığı yıllardır.

6.1. Beş Yıllık Sanayi Planları

Kriz yılları devleti, iktisadi konuları bir program dahilinde ele alarak ekonomiye yön vermeye itmiştir. Devlet sanayi kurulurken beş yıllık sanayi planları esas alınmış ve beşer yıllık iki adet plan hazırlanarak uygulamaya konulmuştur. I.Beş Yıllık Sanayi Planı 1932-1933 ve II. Beş Yıllık Sanayi Planı ise 1936 yılında özellikle Sovyetler Birliği'nin etkisiyle, planlı ekonomi modeli benimsenerek hazırlanmıştır. Planlar, Amerikalı uzmanların da katkısıyla son halini almıştır. Söz konusu planlar, kamu kesimine ait yatırım programları olarak da nitelendirilebilir. Her iki plan da genel karakter itibariyle ülkenin doğal kaynaklarının değerlendirilmesi amacıyla fabrikalar kurulmasını öngörmektedir. İthal ikamesi politikalarının bir anlamda temelini oluşturan Sanayi Planları ile ithalatın gayri safi milli gelire oranı düşecek, yurt içi kaynakların kullanımı artarak yatırım kapasitesi yükselecektir. Planlar kapsamında yoğun sermaye ve teknik bilgi gerektiren endüstri kollarında özel teşebbüse yer verilmemiş olmakla beraber, diğer alanlarda serbesti sağlanmıştır. Beşer yıllık bu iki sanayi planı aslında devletçi iktisat politikaların tatbiki belgeleri niteliğindedir. (İnan, 1972:17). Sanayileşme yolunda hazırlanan beş yıllık sanayi planlarının uygulanması ve yatırım projelerinin yürütülmesinde İş Bankası ile birlikte Sümerbank da görevlendirilmiştir (Boratav, 1982:118).

6.1.1. I. Beş Yıllık Sanayi Planı

I.Beş Yıllık Sanayi Planı temelini aslında 1930 yılında İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” adı verilen rapor oluşturur. Bu plan ile özellikle imalat sanayi ve madencilik alanında kamu yatırımlarının yapılması hedeflenmiştir. Hedeflenen başlıca sanayi dallarını; dokuma sanayi (pamuk, kendir, yün), selüloz sanayi, maden sanayi, seramik sanayi ve kimya sanayinde 20 adet fabrikanın kurulması planlanmıştır (Yaşa v.d., 1980:184, 213).

I.Beş Yıllık Sanayi Planı'nda kurulması hedeflenen sanayi kollarının devletin öz kaynakları yanında dış yardımlarla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bütçe gelirleri 170-180 milyon lira olmakla beraber planda hedeflenen toplam yatırım bedeli 44 milyon lira civarındaydı. Yatırımlar daha çok vergiler ve banka kredileri kullanılarak iç borçlanma yoluyla finanse edilmiştir. Planda, yatırımların dörtte birinin Sovyetler Birliği'nden getirilecek tesislerle ve yine Sovyet kredileriyle, %5'inin İş Bankası, kalan kısmının ise Sümerbank tarafından yapılacağı belirtilmiştir. 1934 yılında ise, Sovyetler Birliği'nden alınan 8 milyon dolarlık dış borç ile tekstil alanında işletmeler kurulmuştur (Başol, 1983:63). Dış finansmanda Sovyetler Birliği dışında Almanya ve İngiltere'den de kredi temin

edilmiştir (Yaşa v.d., 1980:185). Finansman temininde ayrıca büyük sermayeli devlet bankalarının kuruluşu gündeme gelmiş olup Sümerbank, Etibank, Denizbank, İller Bankası ve Halk Bankası kurulmuştur. Sümerbank planda önemli bir görev üstlenerek kurulan işletmelerin 13 adeti Sümerbank tarafından hizmete girilmiştir (Parasız, 1998:54).

İktisadi Devletçi Politikaların devletleştirme ve millileştirmelerle başladığını belirtmiştik. Bu dönemde millileştirilen başlıca şirketler: Haydarpaşa Liman İşletmesi (1928), İstanbul Rıhtım İşletmesi (1934), İstanbul Su İşletmesi (1933), İstanbul Telefon İşletmesi (1936), İzmir Rıhtım ve Tramvay İşletmesi (1937), Ereğli Liman, Zonguldak Çatalağzı Demiryolu ve Kömür Madeni İşletmeleri (1937), Ereğli Limanı ve İşletmesi ile Çatalağzı Demiryolu Hattı ve Kömür Madeni İşletmelerini kapsayan Ereğli Şirketi (1937), İstanbul Elektrik İşletmesi (1938), İstanbul Üsküdar-Kadıköy Tramvay İşletmeleri (1938), İzmir Telefon İşletmesi (1938)'dir. Millileştirmeler, 1938 yılından sonra da devam etmiştir.

Planın en büyük sanayi kuruluşları ise, Kayseri Bez Fabrikası (1935), Bakırköy Bez Fabrikası (1934), İzmit Kâğıt Fabrikası (1936), Paşabahçe Cam Fabrikası (1935), Zonguldak Semikok Fabrikası, Konya-Ereğli Bez Fabrikası (1937), Nazilli Basma Fabrikası (1937), Bursa Merinos Fabrikası, Gemlik Suni İpek Fabrikası (1938), Karabük Demir Çelik Fabrikası ve Malatya Bez Fabrikası olarak sıralanabilir (Yenal, 2003:94).

Sanayileşmenin gerçekleşmesinde maden ve yer altı kaynaklarının değerlendirilmesi önemli ölçüde etkilidir. Cumhuriyet döneminde madenleri işletecek yeterli yerli sermaye ve teknik bilgi ve altyapı olmaması dolayısıyla mevcut işletmelerin büyük bir kısmı yabancıların elindeydi. I.Beş Yıllık Sanayi Planı'nda madencilik alanında demir, kükürt, kömür ve bakıra öncelik verilmiştir. I.Beş Yıllık Plan ile Keçiözümlü Kükürt ve Zonguldak Semi-kok fabrikaları tamamlandı. Maden işletmeleri Etibank'ın idaresine bırakılmıştır. Petrolün bulunarak üretiminin sağlanması için 1933 yılında Ekonomi Bakanlığı'na bağlı "Petrol Arama ve İşletme İdaresi" kurulmuştur. Ayrıca altın madeni için de "Altın Arama ve İşletme İdaresi" kurulmuştur (Yaşa v.d., 1980:234). Söz konusu işletmelerin yeterli katkıyı ve başarıyı sağlayamaması üzerine 14 Haziran 1935 tarihinde MTA kurulmuştur. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu da yine bu dönemde kurulmuştur (Başol, 1983:151).

Ulaştırma sistemindeki yetersiz durum piyasa için üretimi ve sektörler arası bütünleşmeyi güçleştirmekteydi. 1925-1933 yılları arasında 2048 kilometre uzunluğunda demiryolu yapılarak Sivas, Malatya, Samsun ve Kütahya'dan Balıkesir'e kadar ulaşım sağlanmıştır. 1933-1938 döneminde ise toplam 963 kilometre uzunluğunda demiryolu yapılmıştır. Karayolları ve köprü yapımına da ağırlık verilerek 1938 yılına kadar 6465 metre uzunluğunda 84 yeni köprü inşa edilmiştir (İnan, 1972:12). Özel ve kamu sektörünün bir arada bulunduğu gemcilik alanında hemen hemen bütün denizcilik faaliyetleri devletleştirilerek denizyolu ulaşımında Seyr-i Sefain İdaresi yetkili kılınmıştır (Acar, 1991:39). 1937 yılında denizcilik alanında yatırımların idaresi için Denizbank kuruldu. 20 Mayıs 1933

tarihinde Havayolları Devlet İletme İdaresi kurulmuş olup, 1938 yılında ise Türk havayolları adını alarak Ulaştırma Bakanlığına bağlanmıştır (Başol, 1983:195).

Sanayi planları hazırlanırken kurulacak fabrikaların enerji ihtiyacının olabildiğince yerli kaynaklardan karşılanması gerektiği üzerinde durulmuş olup, öncelikle taşkömürü üreten yabancı şirketlerin millileştirilmesi yoluna gidilmiştir (Yaşa v.d., 1980:250-251). 1935 yılında elektrik enerjisi üretim kaynaklarının tespiti, plan ve etüdlerin yapılmasını sağlamak amacıyla Elektrik İşleri Etüd İdaresi kurulmuştur (Başol, 1983:158). 1936 yılında Çubuk Barajı Avrupalı şirketler tarafından inşa edilerek işletmeye açılmıştır (Yaşa v.d.,1980:213). Ayrıca Ereğli-Zonguldak'ta taşkömürü ve Kütahya da linyit yakacak elektrik santrallerinin kurulması önerilmiştir (İnan, 1973:5). Bu dönemde enerji üretimi konusunda yeterli bir gelişme sağlanamamıştır.

6.1.2. II. Beş Yıllık Sanayi Planı

1936'da yayımlanan ve 1938-1943 yıllarını kapsayan II.Beş Yıllık Sanayi Planı ilk plana göre daha kapsamlı olmakla beraber Atatürk'ün ölümü ve 2.dünya savaşının başlaması nedeniyle uygulanamamıştır. Bu planda madencilik, gıda sanayi, kimya sanayi, mihaniki sanayi, ev mahrukatı sanayi elektrik santrallerinin kurulması ve denizcilik alanları hedeflenmiştir. Planda ayrıca modern makine sanayine geçişte bir başlangıç olarak, ziraat makineleriyle makine parçaları üretecek olan bir makine ve madeni eşya fabrikasının kurulması belirtilmiştir. Denizcilik alanında da öneriler getirilmiş olup, bu bağlamda İzmir ve İstanbul limanlarının ıslahı düşünülmüş, taze ve konserve balık üretimi için de tesisler kurulması önerilmiştir (İnan, 1973:7).

1937 yılında II.Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında “Üç Senelik Maden Programı” yürürlüğe girdi. Bir yıl sonra 1938'de maden programını içeren “Dört yıllık plan kabul edildi. En pahalı proje olan Karabük Demir-çelik fabrikası 1936 yılında İngilizlere ihale edilerek, 1940 yılında faaliyetine başlamıştır (Tezel, 1982:274-276). 1937 yılında Ereğli Taşkömür Şirketi ve Ergani Bakır işletmesi devletleştirilmiş ve üretim miktarlarında artmış kaydedilmiştir (Yaşa, 1980:234). II. Beş Yıllık Sanayi Planı'nı kapsayan dönemde küçük ölçekli baraj ve silolar yapılmış, yeni demiryolları inşa edilmiş özellikle madencilik alanında gelişmeler kaydedilmiştir. Ayrıca özel teşebbüsün yatırım yapmayı tercih etmediği Anadolu'da sanayi tesisleri kurulmuştur. Bununla birlikte özel teşebbüs yatırımları da dahil olmak üzere yatırım hacmi milli gelirin yaklaşık %10'u olarak gerçekleşmiştir (Köksal ve İlkın, 1973:7). Plan sonucunda kurulan işletmelerle birlikte İktisadi Devlet Teşekkülleri ortaya çıkmış olmaktadır.

7. SONUÇ

1929-1939 dönemi Türkiye iktisat tarihinde devletçi yıllar olarak anılmaktadır. İktisadi devletçiliğe ilişkin görüşlerin ve tartışmaların, özellikle Kadro Dergisi yazarlarının makaleleri etrafında şekillendiği görülmektedir. Kadrocular, iktisadi devletçiliği sadece iktisadi değil aynı zamanda toplumsal bir anlam da içeren bir “inkılâp” olarak ifade etmektedirler. 1929-1939 döneminde

Atatürk'ün iktisadi devletçilik olarak nitelendirdiği Türkiye'ye özgü ekonomi politikaları sayesinde kalkınma yolunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Söz konusu politikalar ile devletleştirme ve millileştirmelere ağırlık verilmiş olsa da özel sektör de desteklenmiştir. İktisadi devletçilik dönemi aynı zamanda devletin temel kurumlarının kurulduğu bir dönem olarak da önem arz etmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen iktisat politikaları her ne kadar liberal olarak tanımlansa da millileştirmelere ağırlık verilen yıllardır. Ancak 1929 yılına gelindiğinde, aynı yıl Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayarak tüm dünya ekonomilerini etkisi altına alan krize karşı klasik iktisat anlayışının sorgulandığı yıllardır. Türkiye hükümeti Sovyetler Birliğinin uyguladığı planlı ekonomi ile sağladığı başarının etkisiyle beş yıllık planlara dayanan kalkınma modelini benimsemiştir. Planlı dönemde özellikle madencilik alanında önemli gelişmelerin sağlandığı bir dönem olmuştur. Demiryolları ve Karayollarının yapımı ile daha önce birbirinden kopuk olan iç piyasada toplam talep, ihracat ve ithalat hacmi arttı. Ulaştırma özellikle demiryolu alanında yatırımlar dönem boyunca yüksek bir seviyede seyretti. Türkiye'de sanayileşme yönünde ilk başarılı alt yapı işletmeleri I. Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulmuştur.

1929 Krizi, batı kapitalizmini ve hammadde ihracatçısı birçok geri kalmış ülkeyi etkilerken, Türkiye olabildiğince dışa kapalı, devletçi iktisat politikaları ve sanayi planları sayesinde krizin önemli ölçüde dışında kalabilmiştir. 1929-1939 dönemi, devletçi politikalar neticesinde, sanayi ve buna bağlı olarak, bankacılık ve ulaşım sektörlerinde önemli gelişmeler sağlanabilmiştir. Konuya ilişkin bir derleme niteliği taşıyan söz konusu çalışmamızda da sıklıkla vurguladığımız gibi “iktisadi devletçi” politikalar Türkiye'ye özgü bir ekonomi politikası anlayışına sahiptir. 1929-1939 dönemi örneğinde olduğu gibi tarihsel süreçte yaşanan deneyimler göstermektedir ki, krizlere karşı ekonomi politikaları belirlenirken, her ülke ekonomisinin farklı yapıya sahiptir ve bu doğrultuda politikalar belirlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (1991) “Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)”, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Akgül, Yılmaz, G. (2009) “Türkiye’de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları”, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, XXVII (2):297-328.
- Aktan, O. H. (1998) “Atatürk’ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyetimizin 75.Yılı Özel Sayısı, 29-36.
- Altıparmak, A. (2002) “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayinin Gelişimi”, Erciyes Üniversitesi, SBE Dergisi, 13:35-59.
- Başol, K. (1983) “Türkiye Ekonomisi”, İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayın No:2.

- Boratav, K. (1974) “100 Soruda Türkiye’de Devletçilik”, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (1982) “Türkiye’de Devletçilik”, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Coşkun, A. (2003) “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, Atatürkçü Düşünce Dergisi, 4: 72-77
- Halıcı, Ş. (2004) “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey İle Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XX, y.y., 2004, 429-452.
- İnan, A. (1972) “Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı- 1933”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri-Sayı.14.
- İnan, A. (1973) “Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XVI. Seri-Sayı.21.
- Köksal, A. B. ve İlkin, A. R. (1973) “Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi”, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları.
- Mutlu, S. (2007) “1930’lar Türkiye’sinde Devletçilik Tartışmaları”, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 18 (1):31-52.
- Ökçün, A.G. (1997) “İktisat Tarihi Yazıları”, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No:58.
- Pamuk, Ş. (1999) “100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914”, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Parasız, İ. (1998) “Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları ve Uygulamaları”, İstanbul, Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Serin, V. (1987) “Para Politikası: Tarihi-Teorik Gelişmeler ve Türkiye Uygulaması”, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayın No:440.
- Seyidoğlu, H. (1982) “Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası”, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1977) “1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları”, Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın No:30.
- Tezel, S.Y. (1994) “Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950”, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tezel, S.Y. (1982) “Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi”, Ankara: Yurt Yayınevi.
- Toprak, Z. (2003) “İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik”, İstanbul: Homer Kitabevi.

Tökin, İ.H. (1932) “Plan Mevhumu Hakkında”, Kadro Dergisi, Temmuz, S.7.

Tör, V.N. (1932) “Müstemele İktisadiyatından Millet İktisadiyatına”, Kadro Dergisi, Şubat S.2.

Türkdoğan, O. (1981) “Sanayi Sosyolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi Dün-Bugün- Yarın”, Ankara: Töre Devlet Yayınları No:54.

Vural, İ.Y. (2008) “Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20: 77–114.

Yaşa, M. (1980) “Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi”, İstanbul: Akbank Kültür Yayını.

Yılmaz, A. (2008) “Tasfiye Edilen Devletçilik ve Örgütlenme: Piyasacı Devletçilikten Piyasaya”, Memleket Siyaset Yönetim, 3(8): 100-126.